

Teedrajav uurimus Esimese maailmasõja aegsetest repressioonidest Eestis

Aadu Must. Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2016, 206 lk.

■ 100 aasta möödumine Esimese maailmasõja algusest pälvis paljudes Euroopa riikides, teiste seas Eestis võrdlemisi laialdast ühiskondlikku tähelepanu. Tagantjärele on samuti heameel tõdeda, et see tähtpäev mõjus innustavalt Eesti ajaloolastele, tänu millele on Esimene maailmasõda viimaks ometi vabanenud „unustatud sõja“ mainest. Viimastel aastatel on ilmunud terve rida teemakohaseid uurimusi ning peale selle on publitseeritud sõjaaegseid mälestusi, päevikuid ning kirju, mis tulevad kindlasti kasuks selle aja edasisele uurimisele.

Avaldatu hulgast väärrib eraldi väljatoomist Aadu Musta uurimistöö Vene keisririigi sisevaenlaseks muutunud sakslaste vastu suunatud tegevustest aastatel 1914 ja 1915, mille keskmes on tollase ühiskonna koorekihi baltisaksa aadelkonna, luteri kiriku vaimulike ja muude lugupeetud baltisakslaste represseerimine Eesti- ja Liivimaal. Sissejuhatavalt tuleb märkida, et tutvustatav uurimus nägi esmalt ilmavalgust juba 2014. aastal saksakeelses tõlkes,¹ seejärel avaldati sellest arvestatav osa Tõnu Tannbergi koostatud kogumikus „Esimene maailmasõda ja Eesti“² ning viimasena ilmus töö täismahus originaalkeeles.

Nagu juba ilmunisandmed näitavad, ületab Aadu Musta uurimus Eesti ajalookirjutuse piire. Käsitluse uudsusele nii uurimisprobleemi valikul kui ka uurimisküsimuste püstitamisel, aga samuti Venemaa arhiivides leiduvate relevantsete allikate väljaselgitamisele ja teaduskäibesse toomisele on juba osutanud Tuna veergudel Tiit Rosenberg selle lühendatud versiooni tutvustamisel.³ Tunnustust väärrib

samuti autori käsitlusviis, mis võtab arvesse nii repressioonide kavandajate-läbiviijate kui ka ohvrite-kannatanute perspektiivi, mida tavaliselt repressioonide uurimisel ei taotletagi, või siis kaldutakse tasakaalust liialt kõrvale. Siinkohal tuleb tingimata märkida, et baltisakslaste represseerimise ümber on valitsenud üsna palju anonüümsust ning „represseerijate“ vaatekoht ei olnud ajaloouurimuses siiani esindatud. Aadu Must ei ole piirdunud mainitud vaatenurga esiletõstmisega, vaid on vaadelnud konkreetsete isikute tegevust konkreetsetes juhtumites ja püüdnud välja selgitada, kelle huve ja kuidas esindati ning milline ühiskondlik foon loodi repressioonidele ajakirjanduse ning koguni teaduspublitsistika abiga, mis mõlemad seisid saksavastase propaganda teenistuses.

Ilmneb, et baltisakslastevastaste repressioonide taga seisis nii vene militaar- kui ka tsiviilvõim, kusjuures represseerimispoliitika elluviimisel oli märkimisväärne roll kohapealsetel võimuesindajatel, kes pidid täitma kõrgemate instantside instruksioone, kuid nii mõnigi ametikandja näitas üles initsiatiivi baltisakslastevastaste repressioonide kavandamisel ja läbiviimisel. Häda oli selles, et Tsaari-Venemaa represseerimisaparatuur ei töötanud baltisakslaste suunal kaugeltki ühtse rusikana. Nagu paljudes muudeski valdkondades, esines probleeme juhtimise vertikaalsel tasandil, kuid tunduvalt rohkem arusaamatusi tekkis võimu horisontaalsel tasandil, mille põhjuseks oli niihästi ebaselgus sõjaväe- ja tsiviilvõimu kompetentside jaotuse ja ulatuse osas kui ka võimukandjate isiklikud vastuolud, lahkkelid ja ambitsioonid. Uurimuses on antud üsna põhjalik pilt aastail 1914–1915 Balti kindralkuberneri ülesandeid täitnud Pavel Kurlovist, kes sekkus korduvalt sõjaväevõimude töösse, seades kahtluse alla nii mõnegi baltisakslase väljasaatmise ja karistamise otsuse põhjendatuse, kui tema arvates ei olnud süü piisavalt tõendanud või olid kogutud tõendid ja nende allikad väheusaldusväärsed, pärinedes näiteks anonüümsetest kaebustest või ajakirjandusest. Samuti peab Aadu Must Kurlovi sekkumise tulemuseks 1914. aasta lõpul ajakirjanduse toetusel lahvatanud hobusetüli mitme mõisaomaniku vastu algatatud süüasja lõpetamist 1915. aastal. Hobusetüli ajendiks olid sõjaväele rekvireeritavad hobused, mille üleandmisest kõrvalehoidmise eest süüdistati

¹ A. Must. Von Privilegierten zu Geächteten. Die Repressalien gegenüber deutschbaltischen Honoratioren während des Ersten Weltkrieges. Tartu, 2014.

² Esimene maailmasõda ja Eesti. Koost. T. Tannberg. Tartu, 2014.

³ T. Rosenberg. Esimene maailmasõda ja Eesti. – Tuna 2015, nr. 4, lk. 136–139

mõningaid mõisaomanikke ning mõisaomanikest rekviireerimiskomisjoni liikmeid, kes olevat kaasa aidanud hobuste varjamisele, tehes väidetavalt oma seisuse- ja rahvuskaaslaste huvides kasulikke otsuseid. Uurimuses selgitatakse, et paljudel juhtudel piirdus „süüdlaste“ karistamine rahatrahviga ning osa vangimõistetute karistusi pehmendati kõrgemates instantsides.

Kui hobusetülist pääses baltisaksa aadel veel suhteliselt terve nahaga, ehkki ajakirjanduses ilmunud artiklid baltisaksa mõisnikest „saboteerijatest“ olid oluliselt kahjustanud nende prestiiži, siis 1915. aastal Venemaal alanud massiivsetel saksavastastel rünnakutel ja repressioonidel olid baltisaksa eliidile hoopis tõsisemad tagajärjed. Aadu Must kirjeldab vene ametnike tegevust varjamatult ironiseerides, kuidas „paljastati“ baltisakslaste vaenulikkust tegevust ja mida neile süüks pandi. Üksikasjalikud juhtumite kirjeldused 1915. aastal toimunud väljasaatmistest näitavad, et väljasaadetuid süüdistati saksa organisatsioonidesse kuulumise pärast, saksa kultuuri kiitmisest ja austamisest (germanofiilid), milleks võis anda põhjuse Saksamaal või Austrias omandatud haridus ning nendes riikides töötamine ja elamine, aga samuti kirjavahetus välismaal elavate sugulaste ja tuttavatega. Represseeritutele pandi süüks ka Saksa kodanikele ja saksa rahvusest sõjavangidele kaasatundmist (näiteks sõjavangide heaks kavandatud korjandus), aga samuti lugupidamatust tsaari perekonna, Vene ametnike ja õigeusu kiriku vastu, mis oli mitme baltisakslasest luteri kiriku pastori väljasaatmise ettekäändeks.

Baltisakslaste võimalused ennast süüdistuste eest kaitsta olid äärmiselt piiratud, sest nende vastu olid nii Vene ametnikud, ajakirjandus kui ka enamik Eesti ühiskonnast, kes jälgis baltisakslaste tagakiusamist kahjurõõmuga. Sellegipoolest saadeti nii rüütelkondade kui ka luteri kiriku konsistooriumide poolt Petrogradi protestikirju oma seisusekaaslaste ja ametivendade kaitseks ning mitmed baltisakslased kasutasid oma sidemeid ja ametipositsiooni mõjutamaks väljasaatmisotsuste muutmist, mis aga, nagu uurimusest selgub, positiivseid tulemusi ikkagi ei andnud. Küll võis see teataval määral leevendada väljasaadetavate saatust. Nii sõitis enamik baltisaksa eliidi esindajaid asumisele reisirongis, Siberi mõistes korralikes tingimustes ning sai tänu headele eestkostjatele õiguse aasta või paari pärast kodumaale tagasi tulla. Siia võib lisada, et talupojaseisusest Sibirisse saadetud võisid sellisest kohtlemisest ainult und näha.

Viimaks tahaks arvustuse lugeja ilmselt teada, kui palju neid väljasaadetud baltisakslasi

siis õigupoolest oli. Paraku ühtegi konkreetset numbrit siinkirjutaja uurimusest ei leidnud. Õigupoolest ei paku autor välja isegi ligikaudset represseeritute arvu. Selle asemel aga võib raamatust leida üksikuid seostamata fakte, nagu et 1915. aasta juuni alguses saadeti Eestimaalet Jenissei kubermangu 10 baltisakslast, augustis saadeti välja kaks ja septembri alguses veel kaks inimest. Veel ebamäärasemad on andmed Liivimaa kohta. Nõnda jääbki lahtiseks, kas väljasaadetuid oli saja ringis, kakssada või veel rohkem. Samuti võinuks lugeja baltisakslastest kirjutatud uurimusest teada saada, kui suurt osa baltisaksa rahvastikust see puudutas. Oli see 1% või vähem, või hoopis rohkem? Mida mõtlesid ülejäänud 99% baltisakslasi? Kui palju Eesti alal elas baltisakslasi? Need küsimused jäävad Aadu Musta tööd lugedes igatahes vastuseta.

Kokkuvõttes jõuab autor järeldusele, et baltisakslaste represseerimine oli riiklikust seisukohast põhjendamatu, sest baltisaksa eliit oli tõestanud oma lojaalsust Vene valitsejatele ning suurem osa baltisakslasi jäi tsaaririigile truuks maailmasõja ajalgi. Seetõttu olid repressioonid õiguslikust aspektist ülekohtused, ehkki olid teataval määral motiveeritud sõjalisest aspektist, sest aitasid armeed juhtkonnal juhtida tähelepanu kõrvale sõjakaotustest. Lisaks olid repressioonid põhjendatud ametkondlikust seisukohast, sest tõestasid represseerimisega seotud ametkonna vajalikkust. Kannatanute seisukohast olevat repressioonid oluliselt kaasa aidanud Balti Maariigi (Landesstaat), privilegeeritud Balti aadli juhitud laialdase autonoomia kokkuvarisemiseni, mis oli hakanud möranema juba mitukümmend aastat varem seoses Aleksander III tsentraliseerimisüüdlustega.

Lõpetuseks võib märkida, et Aadu Must on oma uurimistööga suutnud hajutada anonüümsuse baltisakslaste represseerimise ümber. Selle uurimistöö tulemusel on oluliselt avardunud teadmised baltisakslaste tagakiusamisest ja represseerimisest Esimese maailmasõja algusaastatel. Seepärast tahaks loota, et käesolevale uurimusele tuleb peagi järg, mis annaks ajaloohuvilisele terviklikuma pildi baltisaksluse olukorrast ja represseerimisest kogu esimese ilmasõja perioodil.

Olev Liivik

Olev Liivik

(1975), PhD, teadur, Tartu Ülikool,
Lossi 3, 51003 Tartu,
olev.liivik@ut.ee